

Spis treści

Wstęp	7
Część I. Macierzyństwo w świetle teorii naukowych i praktyk społecznych	13
Definicje i teorie macierzyństwa	14
Biologiczne i społeczne aspekty macierzyństwa	31
Macierzyństwo w kontekście feminizmu i przeobrażeń współczesnej rodziny	41
Macierzyństwo a macierzyństwo zastępcze w perspektywie „zranionego dziecka”	50
Część II. Adopcja dziecka w Polsce	59
Definicja i rodzaje adopcji	60
Procedury przysposobienia dziecka	74
Część III. Doświadczanie macierzyństwa przez kobiety samotnie adoptujące dziecko	87
Problematyka badań własnych	90
Metody badań nad macierzyństwem adopcyjnym	104
Motywy podjęcia decyzji o adopcji dziecka przez kobiety samotne	106
Od przysposobienia do „bycia razem”	116
Wspólne życie z dzieckiem	127
Rodzina i znajomi wobec adopcji dziecka	142
Pierwsze spotkanie z dzieckiem	151
Macierzyństwo a wiek i płeć przysposobionego dziecka	162
Kontakt z rodziną biologiczną dziecka	168
Przyczyny trudności wychowawczych z przysposobionym dzieckiem	176
Poczucie spełnienia się w roli matki samotnie przysposabiającej dziecko ...	186
Zakończenie	193
Conclusion	198
Literatura	203
Spis tabel	214
Spis rycin	216
Załączniki	217

Content

Introduction	7
Part I. Motherhood in the light of scientific theories and social practices	13
Definitions and theories of motherhood	14
Biological and social aspects of motherhood	31
Motherhood in the context of feminism and transformation of a modern family	41
Motherhood and surrogate motherhood in the perspective of a „wounded child”	50
Part II. Child adoption in Poland	59
Definitions and types of adoptions	60
Procedures of a child adoption	74
Part III. Maternal experiences of single women adopting a child	87
Issues of own research	90
Methods of research on adoptive maternity	104
Motives of decisions of a child adoption by single women	106
From the adoption to „being together”	116
Living together with a child	127
The family and friends to a child adoption	142
The first meeting with a child	151
Motherhood and the age of an adopted child	162
The contact with the biological family of a child	168
Causes with educational problems of an adopted child	176
A sense of accomplishment in the role of a single mother that adopts a child	186
Conclusion	198
References	203
List of tables	214
List of figures	216
Appendixes	217

Wstęp

W kulturze europejskiej panuje ukryte założenie, że kobieta „realizuje się poprzez bycie matką”¹. Doświadczanie macierzyństwa powinno dawać jej poczucie szczęścia oraz satysfakcji. Wywierana presja posiadania potomstwa jest najbardziej odczuwalna dla kobiet, które świadomie zdecydowały się zrezygnować z bycia matką na rzecz kariery zawodowej i samorealizacji. Ich decyzja zazwyczaj nie jest akceptowana zarówno w gronie rodzinnym, jak i szerszym otoczeniu².

Macierzyństwo to „wzajemny związek między matką a dzieckiem i stanowi wyłączny przywilej kobiety”³. Jest uznawane za wartość nadrzędną, która stanowi istotę jej życia, powoduje dumę, sprawia radość, ale wymaga także wyrzeczeń⁴. To także zespół czynności, jak i zachowań kobiety wobec córki/syna, określający jej miejsce w rodzinie oraz społeczeństwie⁵. W dzisiejszych czasach macierzyństwo – zarówno biologiczne, jak i zastępcze – dla kobiety samotnej jest wyzwaniem. Wymaga od niej godzenia roli i matki, i ojca. Skąd więc dążenie samotnych kobiet do rodzicielstwa zastępczego? Na to pytanie próbuje znaleźć odpowiedź ta książka.

Bycie matką jest związane z „indywidualnymi przeżyciami kobiety doświadczającej macierzyństwa. Ważne jest więc odkrycie doświadczeń i przeżyć, które nadają niepowtarzalny sens macierzyństwu”⁶. Wszelkie doświadczenie człowieka przyjmuje postać swoistej rozmowy, zaś jego „waga zależy od determinacji

¹ I. Kowalczyk, *Macierzyństwo – między krytyką a afirmacją*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”. Kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji, 1998, nr 4 (04), s. 35.

² Ibidem.

³ M. Lesińska-Sawicka, *Późne macierzyństwo. Studium socjomedyczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2008, s. 34.

⁴ Ibidem, s. 35.

⁵ M. Bieńko, *Kulturowo-społeczne skrypty kobiecego macierzyństwa*, W: *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, A. Kwak (red.), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008, s. 43.

⁶ B. Bartosz, *Doświadczanie macierzyństwa. Analiza narracji autobiograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 9.

w jej prowadzeniu i pogłębianiu”⁷. Rozmowa, która posiada cechy dialogu jest doświadczeniem najgłębszym i najbardziej wartościowym. Dialog pełniący rolę podstawowej narracji w relacji człowieka z samym sobą oraz otaczającym go światem natrafia na swoiste wyzwania we współczesnej rzeczywistości⁸. Staje się „szczególną drogą przybliżania swoich punktów widzenia i wypracowania wspólnego ich rozumienia. Poszanowanie odmienności każdego człowieka, jego godności, budzi respekt dla cudzego, czasami innego zdania, ale jest warunkiem odkrycia prawdy”⁹. Człowiek, snując opowieść o swoim życiu nadaje mu sensy i znaczenia. W prowadzonej opowieści wskazuje momenty dla niego ważne, zabarwione zarówno pozytywnymi emocjami, jak i negatywnymi¹⁰. Macierzyństwo jest procesem, w którym matki, opisując swoje doświadczenia nakreślają ważne dla nich jego obszary. To opowiadanie zostaje przez badacza zarejestrowane i sporządzone w postaci transkrypcji umożliwiającej próbę zrozumienia jego własnych interpretacji

W Polsce, zgodnie z danymi statystycznymi Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), pod koniec 2014 roku funkcjonowało 1067 placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej, z tego 1059 placówek opiekuńczo-wychowawczych (odpowiednio o 116 i 113 więcej niż w 2013 roku) oraz 6 regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i 2 ośrodki preadopcyjne. W placówkach instytucjonalnej pieczy zastępczej w roku 2014 w ostatnim dniu roku przebywało 19,2 tysięcy wychowanków (w ciągu roku sprawozdawczego 27,0 tysięcy dzieci), a w samych placówkach opiekuńczo-wychowawczych odpowiednio: 19,0 tysięcy oraz 26,7 tysięcy osób¹¹. Jest to duża liczba dzieci w różnym wieku, które doświadczyły pozostawienia przez rodziców biologicznych, którzy często są uzależnieni od alkoholu, narkotyków lub stosowali przemoc psychiczną, fizyczną, jak i seksualną wobec swojego potomstwa. Stąd ważne wydaje się podejmowanie tematyki sieroctwa oraz form przeciwdziałania mu w obrębie takich nauk, jak: pedagogika, psychologia, socjologia oraz w ujęciu interdyscyplinarnym tej problematyki.

⁷ E. Dąbrowska, D. Jankowska, *Słowo wstępne*, W: *Pedagogika dialogu. Doświadczenie dialogu w rzeczywistości XXI wieku*, E. Dąbrowska, D. Jankowska (red.), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 8.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Nowak, *Doświadczenie dialogu w tworzeniu wiedzy pedagogicznej*, W: *Pedagogika dialogu. Doświadczenie dialogu w rzeczywistości XXI wieku*, E. Dąbrowska, D. Jankowska (red.), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 175.

¹⁰ M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenie rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 57.

¹¹ GUS, *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2014 r.*, Warszawa 2015, s. 32.

Izolacja dziecka od jego biologicznej rodziny, następnie umieszczenie go w placówce opiekuńczej, dodatkowo „okalecza je psychicznie na całe życie”¹². Zaniedbanie ze strony rodziców, w konsekwencji odebranie im praw rodzicielskich i umieszczenie dziewczynki/chłopca w domu dziecka, daje możliwość rozpoczęcia procedury adopcyjnej. W placówkach opiekuńczo-wychowawczych przebywają małe dzieci, którzy często nie mają możliwości bycia przysposobionym przez małżeństwa z powodu nieuregulowanej sytuacji prawnej, starszego wieku, licznego rodzeństwa lub dysfunkcji rozwojowych. Z drugiej strony jesteśmy zarzucani informacjami, iż w naszym społeczeństwie co piąty Polak jest tzw. singlem i nie wie, czy będzie w związku i założy rodzinę. Stopniowo zaczyna się zarysowywać nowe zjawisko, jakim jest potrzeba bycia rodzicem przez osobę niepozostającą w związku, która ze względu na swój wiek lub doświadczenie choroby nie może zostać rodzicem biologicznym. Czy można połączyć w rodzinę kobietę-singielkę¹³ z dzieckiem, które zostało tak ciężko doświadczone? Odpowiedź z pozoru wydaje się prosta – i brzmi ona: tak, jednak czy zawsze będzie to dobre rozwiązanie?

Literatura przedmiotu dotycząca macierzyństwa jest bogata w cenne źródła, w tym należy wymienić publikację Małgorzaty Kościelskiej *Trudne macierzyństwo*, Bogusławy Budrowskiej *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Bogny Bartosz *Doświadczenie macierzyństwa. Analiza narracji autobiograficznych*, czy książkę pod redakcją Doroty Kornas-Bieli *Oblicza macierzyństwa*. Powstało wiele ciekawych pozycji poruszających zagadnienie samotnego macierzyństwa, ale skupiających się na matkach biologicznych, które podjęły trud samodzielnego wychowania urodzonego przez siebie dziecka. Brakuje literatury dotyczącej matek adopcyjnych, które nie pozostają w związku małżeńskim, a mimo to decydują się na wychowanie niespokrewnionego biologicznie dziecka.

Na temat adopcji przez małżeństwa w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele cennych pozycji naukowych, takich jak książka Jacka Bleszyńskiego *Kluczowe zagadnienia przysposobienia i funkcjonowania rodzin adopcyjnych*, Antoniny Gutowskiej *Rodzicielstwo adopcyjne: wybrane aspekty funkcjonowania rodzin adopcyjnych*, Anny Jarmołowskiej *Adopcja dziecka. Psychologiczna analiza decyzji u kobiet i mężczyzn* oraz inne liczne publikacje, między innymi Andrzeja i Grażyny Ładyżyńskich. Brakuje publikacji dotyczących adopcji dziecka przez osoby samotne.

¹² B. Skwarek, *Wpływ adopcji dziecka na jakość związku małżeńskiego*, „Studia i Monografie nr 373”, Uniwersytet Opolski, Opole 2006, s. 46.

¹³ W pracy przyjęto, iż termin singiel/singielka oznacza człowieka samotnego, mieszkającego w pojedynkę, *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 910.

W centrum moich zainteresowań badawczych znalazło się samotne macierzyństwo zastępcze. Dla badacza z zakresu nauk społecznych to ważny problem, gdyż w takiej rzadko spotykanej, ale ważnej formie rodzicielstwa zastępczego, pojawiają się możliwości kompensacji sieroctwa z jednej strony oraz samotności rodzica z drugiej strony. Pytanie o rodzicielstwo w naturalny sposób przerodziło się w pytanie o macierzyństwo, gdyż mimo wysiłku poczynionego w poszukiwaniu w ośrodkach adopcyjnych z terenu całej Polski, nie udało mi się dotrzeć do ojców podejmujących się samotnej opieki zastępczej. Celem pracy jest poznanie świata macierzyństwa kobiet niepozostających w związku małżeńskim, będących matkami zastępczymi. Poznanie motywów adopcji, barier w realizacji podjętej decyzji i sposobów ich pokonywania, obrazu budowania relacji z dzieckiem, doznawanych trudności i spełnień, a poprzez to wszystko znaczeń i sensów nadawanych samotnemu rodzicielstwu zastępczemu wypełnia lukę poznawczą w obrazie funkcjonowania współczesnej polskiej rodziny – w tym przypadku rodziny nietypowej, choć spełniającej ważną funkcję społeczną. Z praktycznego punktu widzenia celem pracy jest też ukazanie zasobów pomocowych osób gotowych do samotnego wejścia w rolę rodzica zastępczego. To trudna kwestia, gdyż pożądanym modelem zrekonstruowanej rodziny jest rodzina pełna, z ojcem i matką. Poznanie samotnego macierzyństwa zastępczego może zatem pomóc we właściwym przygotowaniu do pełnienia roli rodzica w warunkach, gdy wszystkie obowiązki spadają na jedną osobę, jak również rozpoznać potrzeby wsparcia, które powinno być udzielane takiej rodzinie.

Warto sobie w tym miejscu zadać pytanie: czy macierzyństwo może być samotne? Czy bycie samotną matką jest formą samotności społecznej, kulturowej? Te pytania nurtują i mobilizują do podjęcia działań badawczych oraz do poznania tego obszaru problemowego.

W literaturze dotyczącej samotności trudno jest znaleźć adekwatne określenie do poruszanej tematyki. Przyjęłam, że samotność „jest stanem doświadczanym zarówno w sensie emocjonalnym, jak i społecznym (...). To, co dla jednych może być źródłem samotności, dla innych staje się bodźcem do nowych poszukiwań, działań i podejmowania prób wyjścia z impasu. Dlatego rodzaje i objawy samotności powinniśmy rozpatrywać indywidualnie, biorąc pod uwagę wszystkie uwarunkowania (także osobiste), które doprowadziły człowieka do tego stanu”¹⁴. Terminy samotność i osamotnienie nie są tożsame. Pierwszy z nich może być wolnym wyborem i doświadczanie go nie jest związane z dyskomfortem, a nawet wręcz przeciwnie: „sprzyja wnikaniu w głębię siebie, umożliwiając wnikliwe samopoznanie i konstruowanie własnego rozwoju nie tylko

¹⁴ R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Wydawnictwo GWSH, Gdańsk 2000, s. 17.

wyłącznie po to, aby poznać lepiej siebie i podejmować wysiłek doskonalenia siebie, ale także dlatego, aby bardziej kompetentnie i odpowiedzialnie nawiązywać relacje interpersonalne z innymi¹⁵. Osamotnienie zaś odnosi się do izolacji człowieka, doświadczania wyobcowania¹⁶.

Róża Pawłowska i Elżbieta Jundziłł wyróżniły cechy charakterystyczne samotności, wśród nich: brak przyjaźni, przyjacielskości, towarzystwa, wspólnoty – mówiąc ogólnie społecznej sieci powiązań i wspólnego społecznego doświadczania¹⁷. Autorki uważają, że istnieją dwie zasadnicze formy samotności, które decydują w jaki sposób ją przeżywamy: „Pierwszą z nich jest samotność pożądana, samotność z wyboru, drugą zaś samotność niechciana, na którą człowiek zostaje skazany mimo swej woli¹⁸. Osoby, które wzięły udział w podjętych przeze mnie badaniach, wybrały pierwszą formę, czyli samotność z wyboru. W Polsce wrosła liczba kobiet, które zdecydowały się na samorealizację poprzez samotne macierzyństwo. Podjęcie takiej decyzji wynika ze „świadomego wyboru lub jest [ona] narzucona koniecznością, ciągle wymaga przełamania pewnych konwenansów obyczajowych¹⁹”.

Niniejsza praca została podzielona na trzy części. Dwie pierwsze dotyczą teoretycznych rozważań na temat macierzyństwa i adopcji dziecka w Polsce. Współcześnie nie można mówić o macierzyństwie, nie nakreślając jednocześnie jego aspektu biologicznego i społecznego. Przemiany jakie zachodzą w społeczeństwie mogą determinować postrzeganie przez kobiety macierzyństwa i nadawanie mu w swoim życiu określonej wartości. Z danych wynika, że obecnie w Polsce ponad 1,5 miliona par boryka się z bezpłodnością²⁰. Doświadczanie bezpłodności lub zbyt późne podjęcie decyzji o zostaniu rodzicem (ze względu na wiek biologiczny) otwiera przed tymi ludźmi inne drogi do rodzicielstwa. Wśród nich można wymienić adopcję dziecka niespokrewnionego biologicznie. Stąd wydaje się istotny poruszany w tej części temat macierzyństwa a macierzyństwa zastępczego w perspektywie dziecka, które

¹⁵ U. Ostrowska, *Samotność z perspektywy aksjologicznej: przywilej i największe dobrodziejstwo czy najgorsze nieszczęście i przekleństwo*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2012, nr 4, s. 126-127.

¹⁶ Ibidem, s. 127.

¹⁷ R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka...*, s. 18.

¹⁸ Ibidem, s. 19.

¹⁹ D. Sobczyńska, *Macierzyństwo: wartości i dylematy*, W: *Humanistyka i płeć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, J. Mikulska, E. Pakszys (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995, s. 75.

²⁰ *Bezpłodność to choroba cywilizacyjna*, <http://www.polskieradio.pl/7/129/Artykul/1396535,Bezplodnosc-to-choroba-cywilizacyjna-In-vitro-to-jedna-z-metod-jej-leczenia> (z dnia 11.03.2015).

doświadczyło przemocy ze strony swoich biologicznych rodziców czy zaniebdania, co przyczyniło się do odebrania im praw rodzicielskich.

W części II przedstawię następnie rodzaje adopcji dziecka w Polsce, jak i procedury jego przysposobienia. Zgodnie z obowiązującym prawem przysposobić dziewczynkę czy chłopca może zarówno małżeństwo, jak i osoba samotna. Programy szkoleniowe na rodzica adopcyjnego, które prowadzą pracownicy ośrodków adopcyjnych nie różnicują uczestników ze względu na stan cywilny, zatem wymagania dotyczące gotowości do podjęcia się roli rodzica, stanu zdrowia czy warunków materialno-bytowych względem pary, jak i osoby samotnej są takie same.

Część III zawiera problematykę badań własnych wraz z analizą jakościową zgromadzonego materiału badawczego. Zostały w niej omówione takie zagadnienia, jak: motywy podjęcia decyzji o adopcji dziecka, wspólne życie z przysposobioną dziewczynką czy chłopcem. Macierzyństwo adopcyjne odnosi się do bycia matką dla dziecka, którego się nie urodziło, zatem istotne jest pierwsze spotkanie z dzieckiem, jak i kontakt z jego biologiczną rodziną. Ważnym punktem było także nakreślenie przyczyn trudności, jakie doświadczają adopcyjne matki ze swoimi dziećmi. Część III podsumowuje podrozdział o poczuciu spełnienia się w roli adopcyjnego rodzica. Refleksje końcowe oraz cechy charakterystyczne macierzyństwa kobiet samotnie adoptujących dziecko wyodrębnione na podstawie przeprowadzonych badań przedstawiłam w zakończeniu książki.

W zakończeniu niniejszego wstępu chciałabym podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej książki, a w szczególności Profesor Urszuli Ostrowskiej, która służyła w każdej chwili konstruktywnymi sugestiami²¹, Profesor Dorocie Podgórskiej-Jachnik oraz Profesorowi Jackowi Błęszyńskiemu, których uwagi przyczyniły się do ostatecznego kształtu tej monografii.

Składam podziękowania wspomniałym kobietom-matkom adopcyjnym, które udowodniły, że miłość zwycięża wszystko oraz pracownikom ośrodków adopcyjnych za ich otwartość i chęć rozmowy, przede wszystkim pani Grażynie Trem-pale, Marioli Łobacz oraz Agnieszce Remiszewicz.

Dziękuję także Pawłowi – mojemu mężowi za wsparcie podczas pisania niniejszej książki.

²¹ W pracy wykorzystałam część analiz teoretycznych i część wyników badań przeprowadzonych w ramach pracy doktorskiej pt. *Macierzyństwo w narracjach kobiet samotnie adoptujących dziecko* (UKW, 2015), pisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Urszuli Ostrowskiej. Książka jest jednak odrębnym w strukturze i zawartości, całościowym opracowaniem monograficznym tego problemu.